

ЦИГАНИ В МІГРАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ КРИМУ 1930-Х РОКІВ

Дане питання не було об'єктом уваги дослідників. Актуальність його полягає в тому, що серед численних народів, що населяли півострів, цигани були найбільш мобільною групою і завжди знаходилися в неординарному соціально-економічному становищі.

Переселення циганів до Криму відбувалося ні відразу, ні в один час, не з одного місця. Відразу після приєднання Криму до Росії їх налічувалося 723 сімейств, в 1790 – 1790 – 3200, а в 1862 році - близько 8 000 сімей. До початку ХХ в. їх на півострові залишилося мало[1].

У переписі 1897 року було враховано 1433, в 1921 році – 3076 циганів. По загальному міському перепису 1923 р. цигани абсолютно не враховувалися: вони були просто приписані до татар. І, нарешті, за Всесоюзним переписом 1926 р. циганів значиться тільки 649 чоловік. Ці відомості викликають певний сумнів. Всі вище приведені коливання в цифрах показують, що в перші роки радянської влади із статистикою кримських циганів справа йшла не зовсім благополучно[2].

Ухвалою президії ВЦИК РСФСР від 1 квітня 1932 року було ухвалено рішення про залучення циганів до промислової і сільськогосподарської праці, тобто закріпити на землі, як і всіх інших громадян держави.

Досвід проведення такої кампанії вже був. Починаючи з 1926 р. Крим ЦВК приступив до чергової кампанії – залучення татар в промислове виробництво, для чого при республіканському виконавчому органі була створена спеціальна комісія. Проте реально вона приступила до практичної діяльності лише весною 1928 р. Якщо на 1 жовтня 1927 р. в промислових галузях було задіяно 587 чоловік або менше 5% загальної чисельності робочих, то на 1 жовтня наступного року їх стало вже 1090. Головною проблемою в цьому напрямі з'явилося використання татарських трудівників на чорній роботі, де вони склали 80% загальної чисельності робочих[3].

Відносно народу спрацьовував давно сталий образ цигана. «У царській Росії, - писалося в журналі «Революція і національності», - всі цигани знаходилися під особливим наглядом поліції як злочинці. По спеціальних указах царів Росії циганів виганяли з населених пунктів і, перш за все, з міст. Створювалися спеціальні роти з циганів для особливо важких, майже каторжних робіт. Над цілими таборами циган влаштовувалися мерзотні судові процеси по звинуваченню в чаклунстві, крадіжці, і людодістві (! – А.К.) і т.п. з найжорсткішими заходами розправи; немало було самосудів, що підбурювалися поліцією, над нещасними циганами. Багатющі з циганів ватажки, пов'язані з поліцією, і торгаші всіляко експлуатували бідноту».

Російська держава завжди прагнула зупинити міграцію циганів, які не мали повноправного громадянства. У статистичному нарисі за 1915 рік Ф.Н. Андрієвський відзначав: «Цигани – народ невідомого походження; мабуть, вихідці з Індії; займаються ковальством, торгівлею кіньми, рідко тютюнництвом, ворожіннями, візництвом, торгівлею ношеним платтям, дрібними ремеслами, поденною працею чорнороба. Не так ще давно число циганів в Росії було дуже значне, але заходи, направлені на залучення циганів вести осілий спосіб життя, спонукали їх в масі переселитися з Росії до Румунії. В даний час значна, порівняно, кількість циганів є в Бессарабії, Закавказзі, Малоросії і у нас в Криму. До релігії цигани украй індіферентні, в більшості випадків сповідують релігію тієї країни, де живуть. У нас в Криму вони зараховують себе до магометан, говорять на своїй особливій мові, але знають досконало і татарську мову, устрій життя засвоїли татарський. Як і в минулі часи відмінною рисою циганів є щонайповніша безпечність, дивовижна витривалість і фізична пристосованість до найпримітивніших умов життя. У Таврійській губернії цигани розкидані по всіх містах, нерідко можна зустріти їх і в містечках. Але головним місцем зосередження циганів є Кримський півострів, особливо міста: Сімферополь, Карасубазар і Бахчисарай з Саланчиком» [4].

У Севастополі всі цигани в паспортах записувалися як татари. 20 грудня 1936 р. на зборах циганів (65 чоловік) на питання «Чому вони це роблять?», прозвучала відповідь: «Паспорти ми отримували в 1928 році. В цей час приймали на Морзавод і до інших установ тільки татар (Нагадаємо, в цей час на піке була політика коріння. – А.К.). Наприклад, завідувач цехом, що був членом партії, Овченко нам сказав, що він нас може приймати тільки як татар. Дві робітничі, які назвали себе циганками, було звільнено від роботи через два дні»[5]. За офіційною статистикою міськради в Севастополі числилися всього дві сім'ї, а за даними іншого чиновника – 500. Багато хто працює на Морському заводі, у військовому порту, в СоюзУтилі і інших артілях. Цигани хочуть працювати, але міська рада не приділяє цьому уваги, оскільки серед них 25% неписьменних, а ті, що не працюють, займаються перепродажем різних речей на базарах і т.п. Крім того, «більшість циганів ще дуже релігійна, частина з них дуже марновірні». При чому наголошувалося, що цигани розуміють татарську мову краще, ніж російську. А також стверджувалося, що «вперше в історії циганів при Радянській владі в СРСР була створена писемність цигана, видаються підручники, виходить журнал»[6].

Статистика: у доповідній записці Кримської ЦВК і відділу нацменшостей у ВЦИК СРСР і Раді національностей повідомлялося: у місті Сімферополі проживає близько 6000 циганів, в Севастополі, Керчі,

Карасубазаре і ін. проживає понад 4000, а всього на території Кримської АССР понад 10-ть тисяч циганів. У іншому такому ж листі указувалося, що в Кр. АССР живе близько 10-12 тисяч циганів [7].

В іншому документі на 1 січня 1936 року в Сімферополі налічувалося до 6000 циганів, з них тільки 25% працюють, інші «займаються підсобними роботами приватного порядку». У Феодосії – 139, Карасубазаре нараховується 671, в Керчі – 254 цигани. При цьому у всіх, окрім 2-3 чоловік в паспорті записана національність «татарин». Серед всіх врахованих 80% неписьменних. А серед вищих і середніх навчальних закладів тільки одна циганка, яка вже три роки вчиться в медичному інституті на першому курсі [8].

Перш ніж почати роботу з циганами, потрібно було визначити їх чисельність і розміщення на півострові. У місцеві органи були направлені запити і незабаром отримали деякі відомості. У Карасубазаре налічувалося 671 циган. З них, що працюють, всього – 111, безграмотних – 246 і малограмотних – 57. З вищою освітою не було жодного, з середньою – 3. Примітно, що з них був лише один член ВКП(б), 7 комсомольців, 4 члени міськради, 6 брали участь в роботі секцій міської Ради, один учитель[9]. У Керчі проживали 264 цигани, з них безграмотних – 138, безробітних всього 40 чоловік. У сім'ях керченських циганів налічувалося від 8 до 11 дітей. До 1936 року був хор циганів, але у зв'язку з відсутністю приміщення для репетицій він покинув місто. Був ліквідований і національний клуб [10]. У Бахчисараї обстежено 129 господарств циганів, в яких працювали 547 циганів. Працюючих було 226, безграмотних – 126, малограмотних – 60 і грамотних – всього 40[11]. Ряду Феодосії склав список 139 циганів, при чому всі прізвища у них були татарські[12].

В ухвалі ЦИК Кримської АССР від 9.12.1936 р. наголошувалося, що «завдяки відсутності масово-політичної роботи серед циганів мало місце приховування своєї національності, що є грубою політичною помилкою, яка порушує ухвалу уряду, що є спадком буржуазної націоналістичної політики»[13].

Зібравши відомості про непрацюючих циганів, місцеві органи склали наступний список їх занять: 1. Займається на базарі перенесенням товарів; 2. Займається жебратством; 3. Утримує на квартирі повій; 4. Займається крадіжкою; 5. Занимається спекуляцією; 6. Займається шахрайством серед колгоспників; 7. Займається на базарі карточними іграми; 8. Займається подаянням, діти займаються крадіжками на базарі; 9. Займається кишеньковими крадіжками; 10. Без певних занять[14].

За переписом 1897 р. зі всіх магометан Таврійської губернії (190,8 тисяч чоловік) татари склали 187,6, турки – 1,8, а цигани – 1.152 (0.6 %) населення краю[15].

Зрозуміло, що в статистичних матеріалах цигани числилися в групі інших. Показник письменності у них був найнижчий: з 100 грамотних чоловіків всього 4,12%, а з 100 жінок – 1,17%.

У 1932 році Наркомзем РРФСР указував підлеглому відділу кримського уряду на «виняткове положення» рішення питання про осідлість циганів у зв'язку з тим, що в порівнянні з іншими регіонами України в Криму налічувалося 25-30 тисяч циганів, серед яких була лише незначна кількість тих, що працюють у виробничій сфері. Приведена цифра указує, що центральна влада не мала точних відомостей про чисельність циганів на півострові. При цьому називалася цифра наявних тільки в Сімферополі 4000 циганів. Потрібно було чітко виконувати поставлене завдання президії ВЦИК РРФСР: «На основі організаційно-господарського зміцнення існуючих колгоспів циганів, показу і поляризації їх роботи (виділено нами. – А.К.) підсилити залучення кочівних трудящих циганів до колгоспів, які повинні стати організаторами осідання кочівних циганів, одночасно з цим розвернути роботу по очищенню колгоспів від класово-чужих елементів».

У зв'язку з економічною і національною політикою центральних властей відділ Нацменшостей при Кримське турбувався і спантеличувався: «Ми маємо потворне явище, коли велика кількість населення циган, як осілих в містах, так і кочівних, стоять поза виробничим життям і ведуть жалюгідний спосіб життя» необхідно провести облік циганів, які не працюють на виробництві і вирішити поставлену партією задачу: «Величезний розмах соціалістичного будівництва в області промисловості і сільського господарства вимагає посилення всіх радянських і господарських організацій у справі виховання і залучення нових кадрів» [16].

Поставлене завдання створення нових колгоспів циганів упиралося в питання підготовки кадрів. Складність його рішення полягала в тому, що більшість циганів уже були осілими і в тому, що кримські цигани приховували свою національність і говорили на татарській мові. Причому, плутала офіційна статистика: за даними Держплану, наприклад, циганів в Сімферополі в 1923 році налічувалося 2000, а за даними перепису 1926 р. – 3 людини.

За офіційною статистикою, тепер уже уважнішою, в Кримській АССР в 1932 році проживали (осілих! – Авт.) в Сімферополі – 4500, Бахчисараї – 442, Ялті – 59, Севастополі – 58 (причому, що працюють тільки 7), Джанкої – 30, Судаку – 5, районі Бахчисараю – 108 сімей. У Алушті налічувалося 27 сімей (98 душ), з них – 6 працювало в колгоспах, 1 – в радгоспі, 5 – займалися візництвом, 8 – ковальським ремеслом, інші 7 – різними професіями (були за соціально-економічним становищем бідняками. – Авт.) [17].

На 1 січня 1936 року в СРСР налічувалося 61,3 тисяч циганів, що складало 0,01% населення. З них в РРФСР – 40,9 тисяч, до УРСР – 13,3 тисяч циганів, тобто республіка займала по цьому показнику друге місце. Було висловлено глибоке співчуття, що з наявних в СРСР 40 колгоспів циганів, в Україні існувало тільки 4. Як повідомлялося в доповіді секретаря Ради національностей ЦВК ССРСР С.Н. Хацкевича, цигани – «народ по історичному минулому, мабуть, найзабитіший, найвідсталіший». На нараді по працевлаштуванню і культурно-побутовому обслуговуванню циганів, спеціально проведеному при цьому державному органі, не випадково наголошувалося, що «немає обліку (кількості циганів. – Авт.) і дані про них далеко не повні і уривчасті» [18].

ЦИГАНИ В МІГРАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ КРИМУ 1930-Х РОКІВ

7 квітня 1936 року було прийнято ухвалу Президії ЦВК Союзу РСР розробило заходи щодо осідання кочівних циганів і дало установку – працевлаштувати, тобто залучити в соціалістичне будівництво.

Відповідно до цієї вказівки радянського уряду були зібрані такі відомості, які зведені нами в таблицю[19] :

Населений пункт	Осілі	Кочівні	Непрацевлаштовані
Біюк-Онларський район	14 сімей (58 членів)	5 господарств	Немає
Красноперекопський район	7 господарств	Немає	-
Фрайндорфський район	8 господарств	Немає	-
Старокримський район	6 господарств	Немає	-
Кіровський район	20 господарств	Немає	-
Євпаторія	4 господарства	Немає	-
Армянськ	Немає	Були 3 дні, виїхали	-
Тельманський район	-	-	1 сім'я
Феодосія	-	-	16 сімей
Ялта	-	-	2 сім'ї (12 чоловік)
Колайськ	24 господарства	10 кочівних сімей	
Севастополь	Враховані в міськраді	Немає	-
Старий Крим	10 господарств	5 сімей	6 господарств
Сейтлер	50 господарств	3 сім'ї	-
Сімферополь	Облік не вівся		
Судакський, ларіндорфський, Фрайндорфський райони	Немає	Немає	-
Джанкойський район	5 господарств	-	Немає
Бахчисарай	-	5 господарств	-
Маяк-Салінський район	Немає	1 сім'я	-
Керч	66 господарств (235 чоловік)	29 (126 чоловік)	3 138 працездатних - не працюють – 68.
Алушта	Немає	Немає	-
Сакський район	-	2 сім'ї (9 чол.)	5 чоловіків
Карасубазарський район	-	10 сімей	Є осілі сім'ї, все не працевлаштовані
Ічкинський район	13 сімей (52 чол.)	1 сім'я (10 чол.)	-
Євпаторія	Немає	Немає	-

(-) – немає відомостей.

Таким чином, цигани в 1930-і роки були активними учасниками міграційного процесу в Криму, а радянська влада вжила всіх заходів для заборони їх переміщень.

Джерела і література:

1. Крішевський Н. У Криму (1916-1918). //Архів російської революції. – М., 1992. – С.674.
2. Там же.
3. Центральний державний архів АРК (Далі – ЦГА АРК). Ф. Р-663, оп. 1, д. 1195, л.8.
4. Кримське центральне статистичне управління. – 1926. - №-6. – 3. 25-26.
5. ЦГА АРК. Ф. Р-663, оп. 16, д.16, д. 72, л. 4.
6. Там же.
7. Там же. Л.103-104.
8. ЦГА АРК. Ф. Р-663, оп.16, д.72, л.80-83; д.78, л.1-4.
9. Там же. Л. 1-5.
10. Там же. Д. 73, л.3; Д.74, л.43.
11. Там же. Д.71, л.1.
12. Там же. Д.78, л.1.
13. Там же. Д.73, л.30.
14. Там же. Д. 78, л. 1-4.
15. Кримське центральне статистичне управління. – 1926. - №-6. – 3. 28.
16. ЦГА АРК. Ф. Р-663, оп.4, д. 930, л. 35.
17. Там же. Л. 13, 31.
18. Там же. Д.970, л. 61.
19. Там же. Оп. 16, д. 71, л. 6-50.